

УДК 321.7(477+478)

Назаров М.С.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА

Розглянуто особливості трансформаційних процесів у двох посткомуністичних державах – Україні та Молдові. Аналізуються передумови такого переходу, сам процес переходу, проблеми та результати. Звертається увага на трансформаційні процеси суспільства, досліджується роль громадян у державі та їхній вплив на прийняття політичних рішень.

Ключові слова: демократія, трансформація, інтеграція, громадянське суспільство, неопатримоніалізм.

Назаров Н.С.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ТРАНЗИТА В УКРАИНЕ И РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВЕ

Рассмотрены особенности трансформационных процессов в двух посткоммунистических государствах. Анализируются предпосылки данного перехода, сам процесс перехода, проблемы и результаты. Обращается внимание на трансформационные процессы общества, исследуется роль граждан в государстве и их влияние на принятие политических решений.

Ключевые слова: демократия, трансформация, интеграция, гражданское общество, неопатримониализм.

Nazarov M.

FEATURES OF DEMOCRATIC TRANSIT PROCESS IN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF MOLDOVA

In the article the features of transformation processes are considered in two post-communist states. Pre-conditions of this transition, process of transition, problems and results are analyzed. Attention was emphasized on the transformation processes of society, the role of citizens in the state and their influence on the acceptance of political decisions.

Key words: democracy, transformation, integration, civil society, neopatrimonialism.

Провідною тенденцією розвитку сучасного світу є перехід держав до демократії. За чверть століття після початку „третьої хвилі” демократизації кількість демократій збільшилася більше, ніж утричі. Важливу роль у розвитку „третьої хвилі” відіграв крах комунізму, який зумовив демократичний прорив.

Багато сьогоdnішніх проблем країн так званого пострадянського табору мають прямий зв'язок з минулим. Тому розуміння сучасних процесів і подальший розвиток держав неможливий без ґрунтового аналізу функціонування старої та нової систем, особливостей переходу. Не менш цікавим для науковця є процес трансформації суспільства при зміні державного ладу.

Наш вибір досліджуваних країн пояснюється їхньою географічною близькістю до кордонів Європейського Союзу та відносними успіхами на шляху демократизації серед інших країн СНД.

© Назаров М.С., 2012.

Україна та Республіка Молдова чітко заявили про свій європейський вектор розвитку та вбачають кінцеву мету євроінтеграції – членство в ЄС.

Вчені, що аналізують трансформаційні процеси з кінця 70-х років ХХ ст., ввели в науковий обіг термін „демократичний перехід”, звідси й назва напрямку, який вивчає перехідні суспільства – транзитологія.

Різні аспекти демократичного транзиту в країнах Центральної та Східної Європи розглядаються в працях українських дослідників Б.Андресюка, В.Богданова, С.Василенко, Гансової, В.Дергачова, Л.Кормич, І.Кресіної, М.Лукашевича, М.Михальченка, С.Наумкіної, Н.Паніної, В.Полохала, Ф.Рудича, А.Сіленко, Д.Ткача, Д.Шелеста та ін.

Метою цієї статті є дослідження процесу переходу двох посткомуністичних країн від авторитарного режиму до демократичного в період з 1991 року по сьогоднішній день.

Аналіз наукової літератури показує, що хоча в „транзитології” як напрямку в порівняльній політології, що вивчає існуючі закономірності різних демократичних переходів, є опоненти, саму ідею транзиту поділяє переважна більшість авторів, які досліджують східноєвропейські та пострадянські сценарії.

Більшість транзитологів, аналізуючи перехід до демократії, виокремлюють при цьому ряд стадій. Тривалий час популярною була модель демократичного переходу, запропонована американським політологом Д.Растоу. Порівнюючи переходи до демократії у Швеції (з 1890 до 1920 рр.) і Туреччині (з 1940 до 1960 рр.), він виділив три фази: підготовчу фазу, у процесі якої загострюються конфлікти між основними соціальними й політичними силами; фазу прийняття рішень, коли досягається компроміс між політичними акторами щодо нових правил демократичної та політичної гри; фазу звикання, за якої демократичні інститути набувають стійкості.

Аналогічну схему переходу до демократії пропонують американські політологи Ф.Шміттер та Г.О’Доннел. Вони виділили такі фази переходу: лібералізації, демократизації, ресоціалізації. Фаза лібералізації розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, яка закінчується їх розколом. Фаза демократизації відрізняється інституціональними змінами в політичній системі. На цьому етапі з’являються такі

політичні інститути, як політичні партії, виборча система, які дають змогу формувати органи влади демократичним шляхом. Під час ресоціалізації відбувається освоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Інші автори називають цю стадію стадією консолідації. Консолідація демократії – це процес перетворення випадкових домовленостей та умовних рішень, що виникають між політичними елітами у період демократичного переходу, у стійкі норми відносин суперництва і співробітництва між головними дійовими особами політичного процесу.

Основним підходом транзитологів до вивчення процесів переходу залишається звернення до схеми „демократичного переходу”. І, навіть, незважаючи на дуже неоднозначні результати поставоритарного розвитку Східної Європи та колишнього СРСР, схема теоретичної моделі (авторитарний режим – перехід – демократичний режим) залишається певною мірою незмінною.

На думку науковців, яскраво вираженою особливістю трансформацій у Центрально-Східній Європі є її безпосередній зв’язок з могутнім відродженням етнонаціональних проблем, що достатньою мірою визначає можливості, динаміку й перспективи процесів консолідації в більшості країн цього регіону.

Аналіз трансформаційних процесів у країнах СНД, Центральної та Східної Європи виявив парадоксальну ситуацію: з одного боку, на перших етапах трансформаційного процесу корисною може бути могутня авторитарна держава, з іншого – повний перехід до демократії, нездійснений без ліквідації авторитарних тенденцій у державі [1]. Так, у період правління Леоніда Кучми (1994-2004) в Україні відбулася концентрація влади в руках Президента, що згодом призвело до узурпації влади. Чинovníки призначались лише за умовою, якщо не відданості, то хоча б лояльності Гаранту, судова гілка влади перестала бути незалежною, Верховна Рада безвідказно обслуговувала інтереси Президента.

Також варто зазначити, що вказаний період історії незалежної України вважається досить успішним для економічного розвитку держави та зовнішньої політики, яку експерти називають виваженою. Криза легітимності, яка стала ще більше відчутною після так званого „касетного скандалу”, та

масові фальсифікації під час виборів Президента у 2004 р., остаточно підірвали довіру до режиму. Тобто робимо висновок, що під час транзиту авторитарний стиль державного управління може принести позитивні результати, проте цей період не може продовжуватись надто довго.

Не зважаючи на те, що більшість комуністичних режимів зазнала в післясталінський період певної еволюції, перетворення комуністичного тоталітаризму на комуністичний авторитаризм, як то вважає З. Бжезинський [2, р.255], не відбулося. Монополні (тоталітарні) основи комуністичних систем, що ґрунтувалися на жорсткому керівництві комуністичної партії усіма сферами суспільного життя, збереглися. Вдалим прикладом цієї тенденції є принцип формування сучасних політичних партій: жорстка внутрішньопартійна дисципліна, орієнтація на лідера, особиста відданість ідеалам партії, безальтернативність виконання рішень партії.

Не можна не погодитися з дослідниками, які вважають, що посткомунізм багатомірний. Саме тому різні його сторони можуть бути концептуалізовані в різноманітних теоретичних моделях, що інтерпретують посткомунізм, і як демократизацію авторитарного політичного режиму, і як трансформацію політичної системи зі збереженням багатьох традиційних рис, і як перехід від командної економіки до ринкової [3, с.74-77].

Колишні республіки СРСР, що отримали незалежність у 1991 р., пройшли тривалий шлях економічної, політичної, та соціальної трансформації. У політології прийнято говорити про демократичний транзит від тоталітаризму колишнього СРСР до плюралістичної демократії західного зразка, проте цей транзит для пострадянських країн дуже затягнувся.

Відомий американський дослідник трансформаційних процесів С.Хантінгтон увів поняття „Хвилі демократизації” – це „група переходів від недемократичних до демократичних режимів, яка відбувається в заданий період часу і значно переважає чисельністю групу переходів у протилежному напрямі” [4, с.73]. До цієї хвилі відноситься лібералізація або часткова демократизація в тих політичних системах, які не стають повністю демократичними. С.Хантінгтон дійшов висновку, що в сучасному світі мали місце три хвилі демократизації. Кожна з них зачіпала порівняно невелику кількість країн, і під час

кожної відбувалися переходи і в недемократичному напрямі. На основі аналізу історичного минулого людства він виділяє три хвилі демократизації та дві хвилі відкату [4, с. 72-75].

Різні виклики і загрози, перед лицем яких опинилися держави-учасники СНД, стимулювали їх до вироблення найбільш адекватних обставинам механізмів реагування. Унаслідок цього на пострадянському просторі склалися різні моделі політичної системи, до яких цілком прийнятна методологія транзитології С.Хантінгтона.

У рамках цієї транзитологічної парадигми можна виділити групу пострадянських країн, яку умовно назвали „перехідна демократія”, до якої можна віднести Республіку Молдову та Україну (до 2010 р.). Після зміни конституційно-політичного порядку (переходу від парламентсько-президентської до президентсько-парламентської республіки) українська модель демократії опинилася в невизначеному статусі. Проте ряд об'єктивних характеристик, генезис і тенденції політичного розвитку вказують, що наша країна ще остаточно не вийшла з „перехідної демократії”.

Генезис моделі „перехідної демократії” в досліджуваних країнах можна умовно розділити на кілька етапів:

1. Перший етап (1991-1994 рр.) – створення бази державності. Молдова та Україна пройшли етап лібералізації й демократизації, коли нові незалежні держави створювалися на основі нормативно-правової бази колишніх радянських республік: за формою правління – парламентські республіки. Проте, „нові-старі еліти” були не в змозі реалізувати в рамках демократичних процедур завдання економічної модернізації. Водночас, стагнація економіки, бідність населення і проблемні питання розподілу власності, приватизація вимагали реагування й концентрації повноважень. Головну роль у гальмуванні процесів демократичного транзиту у вищезгаданих державах зіграла наявність загроз національній цілісності. Ця проблема більшою мірою характерна для Молдови, яка з 1990 року залишилась без Придністров'я. Постійне перебування російських збройних формувань на цій території не сприяють зміцненню держави та залагодженню конфлікту.

Для обох держав цей період був досить успішним на шляху демократизації: законодавчі органи приймали закони, що сприяли лібералізації, створювалися нові

соціальні інститути, влада почала поступово розподілятися на три гілки. Як результат – зростання кількості політичних партій та громадських організацій, політична конкуренція, нові ідеї, контроль за діями влади.

2. Етап „неопатримоніалізму”. Країнам пострадянського простору був властивий екстенсивний розвиток демократичних інститутів. Під впливом негативних тенденцій в економіці 90-х років основними рисами інституціонального розвитку стали авторитарні методи управління. Наслідками цього процесу були: суворий адміністративно-податковий контроль, встановлення бюрократично-олігархічної економіки й неконтрольована приватизація.

Центральна проблема ринку цього періоду – відносини власності. В Україні в 1990 р. приблизно 98% основних виробничих фондів належали державі. Постало завдання зламати неефективну адміністративно-командну систему господарювання, зробити її багатоукладною. Підставою для формування приватного сектора економіки стали закони „Про приватизацію майна державних підприємств” від 4 березня 1992 р., „Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” від 6 березня 1992 р. та Закон України „Про приватизаційні папери.”

Здійснювана в обох державах приватизація мала такі основні форми: акціонування підприємств, зокрема великих; викуп майна зданих в оренду державних підприємств за рахунок доходів орендарів; пряий викуп майна державного підприємства без попередньої оренди членами трудового колективу; продаж підприємств за конкурсом або на аукціоні окремим громадянам. Незважаючи на те що законодавча база для приватизації була в основному сформована, роздержавлення відбувалося вкрай повільними темпами. І через три роки після проголошення незалежності в економіках країн домінував державний сектор.

У суспільстві виник стійкий запит на державний патерналізм (підкупання), що було зумовлено кризовими явищами в економіці (безробіття, зростаюча інфляція, знецінення заощаджень). На думку політологів, цілком очевидно, що в таких умовах переважали громадська дезінтеграція й соціальна депресія, що породжували в населення потягу до державного патерналізму, „сильної руки”, здатної „навести лад” і забезпечити стабільність. Демократія, таким чином, відсовувалася на другий план,

що й стало ще однією з причин відкладання демократичної модернізації.

Користуючись визначенням американського транзитолога Т.Карозерса, в Україні та Молдові в середині 1990-х рр. виник синдром „політики домінантної влади”. Карозерс пише, що „країни з цим синдромом мають обмежений, але реальний політичний простір, певну політичну конкуренцію між протилежними групами і, принаймні, головні інституційні форми демократії. Проте одна політична група – рух, партія, сім'я або окремий лідер – домінують у цій системі таким чином, що не залишають практично ніяких перспектив зміни влади в майбутньому. При домінантній владі вибори переважно сумнівні, хоча й не цілком фальшиві оскільки панівна група намагається розіграти більш-менш пристойне виборче шоу для міжнародного співтовариства” [5].

Водночас „політика домінантної влади” передбачала не лише посилення ролі президента, але й збереження за парламентом широких повноважень, що забезпечують конкурентне середовище для політичних еліт.

На думку українського політолога О.Фісуна, головні особливості пострадянського політичного розвитку України в 1990-х – початку 2000-х рр. можуть бути виражені за допомогою поняття „неопатримоніалізм”, а не „демократія”. По-перше, держава управляється більшою мірою як приватне володіння правлячих груп. По-друге, виникає своєрідна модель „політичного капіталізму”, при якому накопичення капіталу відбувається шляхом діставання доступу до політичних й адміністративних ресурсів. У цій системі провідне місце належить новому класу політичних підприємців, які досягають економічних цілей за допомогою „політичних інвестицій” у главу держави, в силові структури, політичні партії, депутатський і чиновницький корпуси. А натомість отримують політично зумовлені пільги і привілеї, доступ до бюджету, до державної власності, дуже часто – імунітет від закону. По-третє, вирішальна роль в політико-економічному процесі належить так званим клієнтарно-патронажним стосункам і зв'язкам.

Патрон – президент, прем'єр, мер і так далі – захищає своїх клієнтів, а ті натомість роблять йому всілякі послуги. Економічні та владні ресурси першого обмінюються на політичну й електоральну лояльність других. У цьому сенсі неопатримоніальна система є

складною пірамідою різноманітних регіональних, галузевих і бізнесових патронатів, яка об'єднується вертикально президентської влади [6]. У той же час держава явно відставала від соціального запиту суспільства на участь в управлінні країною. Це й було причиною так званих „кольорових революцій”.

Особливістю України початку 2000-х рр. був штучний конфлікт між групами інтересів. Саме цей конфлікт між групами тиску й окремими політиками забезпечив Л.Кучмі можливість сконцентрувати в одних руках механізми визначення політичного порядку й контролю над економічними процесами. Результатом стала поява потужних регіональних політико-економічних груп.

3. Етап „дисфункціональної” демократії (2005–2010 рр.). Т. Карозерс дав найбільш чітке визначення моделі політичної системи, яка існувала в Україні в 2006–2010 рр., частково в Молдові (2009–2010 рр.). На його думку, це була „дисфункціональна” демократія або режим „безпорадного плюралізму”, коли партії, які воюють за владу, настільки сповнені ненавистю один до одного, що всі їхні опозиційні зусилля спрямовуються виключно на те, щоб за будь-яку ціну не дозволити суперникам чого-небудь досягти; „політичне змагання відбувається між глибоко ворожими партіями, які діють, по суті, як мережі клієнтарного патронажу, без яких-небудь спроб до самооновлення”; „влада переходить від одного недовговічного політичного угруповання до іншого, на чолі з харизматичним лідером, або до тимчасових альянсів із невиразною політичною ідентичністю” [7].

У грудні 2004 р. у якості компромісу між прибічниками В.Ющенко та В.Януковича, щоб уникнути можливого силового протистояння, політична еліта досягла консенсусу у вигляді прийняття пакету конституційних змін, що перетворили Україну з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Верховна Рада діставала можливість формувати уряд, який, по суті, ставав незалежним від президента. Таким чином, була закладена основа дестабілізації політичної ситуації в країні, що тривала 5 років. Протистояння по лінії Президент–Уряд–Парламент, перетворилося на замкнуте коло, що й змусило в 2010 р. повернутися до норми, яка, з точки зору транзитології, є найбільш оптимальною для ефективного проведення подальшого курсу

на демократизацію, а саме: повернення до Конституції 1996 р. та посилення президентської влади, поверненні політичній й економічній повноваження Президентіві України, відновлена вертикаль влади, понижена роль парламенту в ухваленні державних рішень. Ці тенденції можуть розглядатися і як відкат до конкурентного авторитарного режиму і як тимчасовий етап консолідації влади для перезапуску демократичного транзиту, синхронізованого з економічною модернізацією.

Перший месидж про необхідність нового етапу правової й конституційної реформи президент В.Янукович зробив у своєму Посланні до українського народу „Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і громадської консолідації” (червень 2010 р.). Тоді він в ідею „республіканізму” вклав тезу „повернення до реального народовладдя і реформування судочинства”.

Процес демократичної трансформації Молдови надзвичайно ускладнений цілою низкою геополітичних і внутрішньополітичних суперечностей. Це, перш за все, неврегульованість проблеми Придністров'я, через яку зберігається фактичний розкол країни та дислокація на її території іноземних військ (14 армії ЗС РФ), що спонукає владу до постійних зусиль її реінтеграції. По-друге, більш ніж суттєвий різновекторний вплив на ситуацію в країні зовнішніх гравців – Румунії, Російської Федерації, України та Євросоюзу. По-третє, тривала внутрішньополітична нестабільність, через відсутність ефективної системи державної влади та несформованість певних її інститутів. Вона до того ж підсилюється постійним протистоянням між „правими” та „лівими”, „прорумунськими” та „проросійськими” силами; незавершеним переформатуванням партійної системи; відсутністю серед політичних партій явних лідерів; нестійкістю партійних коаліцій. Усе це накладається на невирішеність нагальних соціально-економічних проблем, які найбільш яскраво характеризуються одним із найнижчих у Європі рівнем життя й тотальним зубожінням широких верств населення.

У таких складних умовах особливої ваги набирає стабілізуючий потенціал громадянського суспільства як основи для творення політичної нації, пом'якшення найгостріших суперечностей, гармонізації інтересів і гарантування миру й злагоди. Однак громадянське суспільство Молдови, у свою чергу, теж знаходиться лише на початковій стадії свого формування й для нього є

типовими такі ж „хвороби росту”, як і для більшості інших пострадянських країн та зокрема України. Організації громадянського суспільства Молдови ще не мають законодавчого забезпечення, яке повністю відповідало б європейським стандартам; вони, у своїй більшості, не користуються достатньо масовою підтримкою населення; не мають достатнього фінансування, через що дуже часто цілком залежать від закордонних донорів.

Значний потенціал позитивного впливу на стабілізацію внутрішньополітичної ситуації в Молдові має українське громадянське суспільство. Він реалізується двома шляхами: 1) захист безпосередньо на території Молдови прав української національної меншини та підтримка її громадських організацій. Практичному впровадженню запланованих завдань має сприяти змішана міжурядова українсько-молдовська комісія з питань забезпечення прав національних меншин; 2) зміцненні безпосередніх контактів і розширенні взаємовигідної співпраці в різних галузях безпосередньо між органами громадянського суспільства (ОГС) України та Молдови в рамках як двосторонніх, так і багатосторонніх міжнародних проєктів.

Не менш цікавим досвідом співпраці на рівні громадянського суспільства є те, що за підтримки Директорату з культури, культурної й природної спадщини Ради Європи Молдова стала повноправним членом проєкту „Київська ініціатива для демократичного розвитку через культуру Вірменії, Азербайджану, Грузії, Молдови й України”. Проєкт передбачає відновлення, розвиток і збереження культурної спадщини, захист довкілля, а також міське планування. Кінцевою метою цієї програми є залучення національних і міжнародних інвестицій, а також стимулювання майбутніх державних і приватних інвестицій в історичну та культурну інфраструктуру. Реалізація цієї програми може стати важливим чинником у подальшому розвитку туристичної індустрії Молдови. І подібних прикладів можна привести чимало.

Таким чином, не виникає сумнівів, що співпраця на рівні громадянського суспільства є досить ефективним інструментом розвитку взаємовигідного українсько-молдовського співробітництва та стабілізації внутрішньополітичної ситуації в Молдові. За умови, звичайно, що зовнішня політика України буде залишатися стабільною й передбачуваною.

На наше переконання, у країнах пострадянського простору й надалі буде тривати процес демократичного транзиту. Справа в тому, що еліта та громадяни розуміють важливість встановлення незалежних від обставин правил гри, коли кожен може себе реалізувати. Обставина, що навіть після програшу ти втрачаєш не все, тебе не переслідують і теоретично маєш шанси перемогти пізніше, мотивують учасників політичного процесу прийняти демократичні правила гри.

Демократія показала себе досить нестабільною, хвилеподібною, яку важко втримати. Існує завжди спокуса стати „над законами” та одноосібно керувати процесами, але досвід авторитарних і тоталітарних держав (СРСР, Лівія, сучасна Росія та ін.) доводить, що суспільству рано чи пізно набридає їхнє невільне становище, а „вимога правди стає не менш важливою, ніж вимога хліба” [8, с. 19].

Для двох країн, які ми розглянули, подальший демократичний транзит – це обов’язкова умова економічної інтеграції та політичної асоціації з Євросоюзом. Демократизація сприяє зацікавленості західних країн стабільністю, що дає можливість тісно співпрацювати з фінансовими інститутами, на рівні громадянського суспільства, спростувати візовий режим та оптимізувати зовнішню торгівлю.

Україна та Республіка Молдова мають свій рецепт виходу зі стану „безпорадного плюралізму”:

1) корекція парламентської моделі. Перспективи трансформації молдавської моделі, поза сумнівом, пов’язані зі зміною порядку обрання президента країни. Це завдання буде реалізовано або нинішнім складом молдавського парламенту, або шляхом повторного референдуму. Неefективність існуючого інституціонального дизайну влади в Молдові вимагає консолідації політичного класу висунення нових лідерів й обмеження партійних амбіцій;

2) „перезавантаження” демократичного транзиту. Новий етап розвитку України розпочався саме з рішення Конституційного Суду про неконституційність закону „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року у зв’язку з порушенням процедури його розгляду і прийняття. Тепер в Україні діє Конституція в редакції 1996 р.

Заслугує на увагу обставина, що на рівні суспільної поведінки, зокрема серед політиків, лакмус консолідації демократії проявляється, коли жодна значна політична

група не намагається змінити чи підмінити демократичні норми та принципи урядування.

На соціально-психологічному рівні про утвердження демократії можна говорити, коли перед обличчям гострої політичної та економічної кризи громада в переважній більшості своїй зберігає переконання, що будь-які політичні зміни повинні відбуватися, як мінімум, у „параметрах демократичних формул”. Наприклад, мають бути проведені місцеві вибори, а питання відсутності грошей навіть не має порушуватися й розглядатися як аргумент для їхнього відтермінування.

Опозиція в Україні поки так і не може скористатися шансом для власної консолідації та знаходження компромісів. До того ж вона, як правило, „дружить проти когось”, але не ґрунтується на підставі економічних чи політичних реформ. А такий характер відносин часто-густо камуфлює бажання доступу до владних ресурсів, які, за умов української корупції, конвертуються у гроші.

Це може призвести до відкату від демократичних принципів або формування квазідемократії, коли демократія існує тільки за умовною формою, але не за суттю. А інститути демократичного суспільства використовуються владою для легітимації непрозорих і недемократичних дій, реальна публічна політика підміняється маніпуляціями суспільною свідомістю та піаром.

Ситуація в Україні вкотре продемонструвала, що комплексні процеси демократизації в політиці, економіці не можуть обмежуватися тільки угодою між елітами, на що, до речі, наші політики здатні доволі опосередковано. Для забезпечення сталості демократичних перетворень потрібні розвинуті інститути громадянського суспільства, чого досягти не вдалося.

До створення можливості перезавантаження системи, чи то потенції для демократичного відкату, створила ситуація всередині політичних еліт, які протягом тривалого часу не змогли узгодити свої позиції та прагнули опосередковано діяти за принципом „переможець дістається все”. Незрілість еліт, розвиток політичної корупції в Україні, клановість та орієнтованість виключно на лідера в політичних партіях, втрата зв'язку політичних сил з виборцями за відсутності політичних, економічних та соціальних реформ призвели до тривалої політичної та економічної кризи у країні.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що демократизація – це складний, неліній-

ний і довготривалий процес трансформації політичної системи та суспільства. Політологи виділяють три фази переходу: підготовчу (у процесі якої загострюються конфлікти між основними політичними силами), фазу прийняття рішень (досягається консенсус щодо основних правил політичної гри), фазу звикання (демократичні інститути набувають стійкості).

Важливим атрибутом демократизації є процес консолідації демократії – це перетворення випадкових домовленостей і рішень, що виникають між політичними елітами, у стійкі норми відносин суперництва і співробітництва між головними особами політичного процесу. На жаль, Україна сьогодні демонструє відкат від демократії в бік авторитаризму. Доказами можуть слугувати оцінки вітчизняних та іноземних експертів, соціологічні опитування, переслідування політичних опонентів. Сьогодні обставини дарують прекрасний шанс громадянському суспільству продемонструвати, на що воно здатне, відстоюючи демократичні цінності. Це і стане доказом рівня демократизації українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / ed. by A.Motyl, A.Schnitzer. – New York : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XVII, 666 p.
2. Brzezinski Z. The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century / Z. Brzezinski. – New York : Collier books, 1990. – 304 p.
3. Романюк О. Посттоталітарна трансформація як специфічний тип демократичного транзиту / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. „Питання політології”. – Вип. 3. – 2001. – №518. – С. 71-78.
4. Хантингтон С. Третя волна. Демократизація в кінці ХХ века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 386 с.
5. Freedom of the Press 2004. A global Survey of Media Independence / ed. by K. Deutch Karlekar. – New York : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XII, 194 p.
6. Фисун А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: монография / А. А. Фисун. – Харьков : Константа, 2006. – 352 с.
7. Carothers T. Revising the Transition Paradigm [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.journalofdemocracy.org/articles/gratis/Carothers-13-1.pdf>.
8. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. – М. : РОССПЭН, 2000. – 320 с.